

Перед Хотинською війною (1617–1620)

Стаття присвячена подіям, які відбувались напередодні Хотинської війни (1621) між Османською імперією і Річчю Посполитою. Багаторічні прикордонні конфлікти, взаємні татарські і козацькі напади, боротьба за Молдавію поступово привели дві великі країни до відкритої війни.

Ключові слова: татарські напади, турки, козаки, дипломатія, війна.

Статья посвящена событиям, которые происходили перед Хотинской войной (1621) между Османской империей и Речью Посполитой. Многолетние пограничные конфликты, взаимные татарские и казацкие рейды, борьба за Молдавию постепенно привели две страны к открытой войне.

Ключевые слова: татарские набеги, турки, казаки, дипломатия, война.

The article is dedicated to the events which took place before the Khotyn War (1621) between the Osman Empire and the Commonwealth. The long-term border conflicts, mutual Tatar and Cossack raids, the fight for Moldova brought these two countries to the open war.

Key words: Tatar raids, Turks, Cossacks, diplomacy and war.

Хотинська війна 1621 р. стала найбільшою подією в історії християнсько-мусульманського протистояння на сході Європи до середини XVII ст. Вона спалахнула внаслідок складного вузла суперечностей, які протягом кількох десятиріч накопичувались в стосунках між Річчю Посполитою і Османською імперією та залежними від неї Кримським ханством і Молдавією. З іншого боку кордону все більшого значення набувала діяльність українського козацтва, яке з кінця XVI ст. почало перетворюватись на впливового учасника регіональної політики. Залежно від кожного з цих чинників, і від хронологічної накладки різних подій, напруга в польсько-турецьких стосунках зростала чи послаблювалась, а у 1620–1621 рр. досягла свого апогею.

З 1605 р., після десятирічної перерви, відновились спустошливі татарські напади на українські землі, які набирали все

більших масштабів і яким Польща виявилась нездатною протистояти. В ті ж роки починається майже безперервна серія морських походів козаків, які досягали узбережжя Туреччини і навіть Константинополя [1, с. 344–356].

Загострюється і молдавська проблема. Молдавія перебувала у васальній залежності від Османської імперії, але одночасно під сильним впливом Польщі. Молдавський престол слугував об'єктом складної боротьби. Султани нерідко зміщували й заміняли правлячих господарів, залежно від випадкових уподобань, а ще частіше – від суми запропонованих хабарів. Суміжні з Молдавією країни намагались поставити на молдавський трон своїх ставлеників, щоб через них контролювати країну. Свою гру в Молдавії вела не лише місцева еліта, але й знать сусідніх країн, насамперед, Польщі. На початку XVII ст. польські та українські магнати були тісно пов'язані з родиною господарів Могил і після втратою ними престолу намагались повернути їх назад. У 1612 р. таку спробу зробив магнат Стефан Потоцький, але був розбитий. У 1615–1616 рр. інші родичі Могил – князі Михайло Вишневецький і Самійло Корецький – знову вибралися до Молдавії. Після кількох битв у справу втрутилось турецьке військо і прихильники Могил зазнали цілковитої поразки [8, с. 163–165].

Одночасно з молдавським конфліктом знову дали про себе знати козаки. Козацька флотилія на чолі з Петром Сагайдачним напала на Кафу і розбила турецький флот [1, с. 166–174]. Нібито у відповідь на це наприкінці 1616 р. татари напали на Поділля і Волинь. У січні 1617 р. напад повторився знову. На Чорному шляху дорогу татарам намагались перекрити козаки, але їх розбили. Державних же (так званих кварцяних) військ на кордоні майже не було. Татари спустошили частину Волині, Поділля і Київщини, не бачачи, як писав сучасник, витягнутої зброї. Польський король Сигізмунд III лише констатував факт наїзду і попереджав шляхту про нові небезпеки [3, с. 23].

На початку 1617 р. напруга на прикордонні настільки зростає, що в Польщі навіть очікували початку війни. Однак ситуація розрядилась, оскільки турки були зайняті війною в Персії. У квітні польські війська рушили на Москву добувати царський трон для королевича Владислава. В Московії вже багато років йшла війна, й основні збройні підрозділи країни були задіяні на сході. На кордоні залишився коронний гетьман Станіслав Жолкевський, який майже не мав війська, і тому намагався відвернути збройний наступ з півдня дипломатичними методами.

Однак це мало допомагало. У червні 1617 р. татари здійснили невеликий наїзд на Покуття, а в середині серпня на Прикарпаття вибрався особисто кримський хан. Нечисленні загони місцевої шляхти не могли чинити належного опору, але наїзд був порівняно невеликим. У серпні турки лише зробили невдалу спробу карального рейду проти козаків на Запоріжжя [3, с. 24].

У вересні до польського кордону надійшли турецькі підрозділи на чолі з сілістрійським бейлербеєм Іскандер-пашею, молдавани, волохи, угорці і буджацькі татари войовничого мурзи Кантемира. Турецьке військо нібито сягало до 30 тис. чол. Знаючи про це, польська сторона доклала надзвичайних зусиль для мобілізації своїх сил. До нечисленних кварцянних рот приєдналися великі магнатські підрозділи. Зокрема, своє приватне військо чисельністю до 7 тис. чол. привели князі Збаразькі.

Турки спалили Рашків, а сам Іскандер зупинився понад Дністром в Яругах. Жолкевський став неподалік. Вони пішли на переговори і в Буші над Дністром підписали мирну угоду, яка базувалась на взаємних зобов'язаннях стримувати татарські та козацькі напади. Поряд з цим стандартним пунктом угода містила принципової ваги положення, що Польща визнає протекторат Туреччини над дунайськими князівствами і не буде втручатись у їхні справи. Одним з пунктів угоди була передача Хотина молдавському господарю Радулу [6, с. 46–47; 8, с. 165]. Це була поразка Польщі, оскільки політика спільного управління Молдавією, на якій довгий час базувались польсько-турецькі стосунки в регіоні, відходила в минуле.

Угода задовольнила Іскандер-пашу, і він відійшов. Однак татари ще під час проведення переговорів кинулись на Прикарпаття. Жолкевський залишився спостерігачем і виправдовувався тим, що важко гнатись за татарами. 21 вересня вони напали на Галич, але місто відбилось, спустошили околиці Жидачева, Мартинова, Тисмениці [3, с. 25]. Не вміючи воювати проти татар, Жолкевський намагався виконати свої зобов'язання перед турками щодо козаків. У грудні 1617 р. він примусив козаків укласти угоду з урядом на Старій Ольшаниці. З козацького боку її підписав Петро Сагайдачний, і вона містила положення про заборону козакам ходити на море. Ця угода насправді не мала особливого значення, оскільки козаки були потрібними Польщі проти Москви.

1618 р. приніс важливі зміни в політичній ситуації на західному і південному кордонах Речі Посполитої. Молдавський

престол посів пропольський господар Граціані. В Чехії розпочалося повстання проти австрійських Габсбургів, яке переросло в Тридцятирічну війну. Християнський світ Європи розколовся на ворогуючі табори протестантів і католиків. Оскільки Габсбурги були давніми ворогами Османів, велика європейська війна була вигідна туркам, як і поглиблення розколу християнських народів. В цьому конфлікті Річ Посполита зберігала формальний нейтралітет. Водночас, польський король Сигізмунд III фактично підтримував Габсбургів, оскільки дозволив військовим формуванням польських лісовчиків піти на допомогу австрійцям до Чехії. Це викликало вкрай негативну реакцію турків.

У лютому 1618 р. турецький престол зайняв новий султан Осман II. Він мріяв про славу свого великого предка Сулеймана Пишного. Осман II був готовий втягнутись у війну в Європі і мав для цього можливості, оскільки турки уклали мир з Персією [8, с. 167–168].

Навесні 1618 р. татари дрібними загонами пробирались на Поділля. Боротьбу з ними вели так само нечисленні заони жовнірів, шляхти і козаків. У травні буджацькі татари прорвалися до Галича, звідки розійшлися чамбулами до Бережан, Рогатина і Стрия, де вибрали ясир. На початку червня Покуття пограбували заони молдаван і угорців. За ними на Поділля і прикарпатську Русь знову увірвалися буджацькі татари. Вони пограбували львівську, галицьку і перемишльську землі. Жолкевський же з кварцяними ротами стояв бездіяльним в Рогатині. Проти татар досить успішно діяло лише кілька хоругв, відбиваючи частину полону. Однак татар не лякали поодинокі спроби опору, і вони затримались на Прикарпатті майже на два місяці. Татари почувалися настільки впевнено, що стояли на одному місці по кілька тижнів, відводили полон за Дністер до Молдавії і повертались знову. Місцева шляхта і урядники намагались боронитися кожен по одинці. В кривавих сутичках загинуло кілька знатних осіб, зокрема польський сенатор Ян Замойський. Наслідком цього наїзду стало значне спустошення Поділля, Покуття і частини Руського воеводства, загибель та взяття в полон багатьох жовнірів [3, с. 27–28].

У фактичному провалі оборони був винен особисто Жолкевський. Адже головною причиною цього, поряд з нестачею збройних сил, стала відсутність єдиного командування і координації сил розрізаних осередків оборони. Відчувши можливість безкарних грабунків, татари вирішили повернутися знову. Жолкев-

ський знав про це і нарешті спромігся на концентрацію порівняно значного війська, залучивши до нього козаків.

Близько 20 вересня 1618 р. татари Кантемира перейшли Дністер. За ними з Молдавії рушили і кримські татари калгисултана Дівлет-Гірея. Жолкевський зібрав досить велике військо в обозі під Оринином на Поділлі. Татари настільки осмілилися, що вирішили його розгромити. 28 червня вони напали на польський табір, але прорватись до нього не змогли. Наступного дня польське військо знову чекало штурму, але татари швидким маршем рушили вглиб українських земель. Жолкевський же нічого не зробив, щоб їх зупинити [3, с. 29].

Татари дійшли до Тернополя і розклали один з кошей біля Заславля, де побрали в полон багато шляхти. Татарські загони погромили околиці Ямполя, Острополя, Чорного Острова, Кременця, Збаража, Немирова, Костянтинова, Дубна, Меджибожа, Синяви, Городка, Чуднова, Чорторії, Кодні, Паволочі, Білої Церкви, Сатанова, Заславля, Лятичева і дійшли навіть до Берестечка і Белзу. Вибравши великий полон (хроніка Пясецького повідомляє про 30 тис. чол.), татари спокійно пішли назад. Белзька шляхта писала, що Річ Посполита винищена гірше, ніж будь-коли перед тим [3, с. 30].

Коли ж татари повертались з полоном назад, Жолкевський не наважився вийти з табору, фактично залишившись стороннім спостерігачем за трагічними подіями. У своїх листах він визнавав, що боявся відкритого бою з татарами. Поведінка Жолкевського і польського війська в таборі під Оринином викликала хвилю обурення в середовищі шляхти. Один зі шляхтичів, Самуель Маскевич, писав, що поляки поводили себе "не як лицарські люди, а як баби, або радше курви" [5, с. 127]. Польська шляхта переносила свій сором на особу гетьмана [4, с. 78]. Авторитет Жолкевського різко впав. На сеймі 1619 р. старий гетьман просив про відставку, але король не погодився.

У січні-лютому 1619 р. на польському сеймі прийняли рішення про збільшення чисельності кварцяного війська, залучення до оборони козаків і мобілізацію місцевих сил, включно з селянами. Жолкевський як гетьман прийняв також рішення про зміцнення оборони шляхом будівництва польового табору на Дністрі, між Дрогобичем і Львовом. Укріплення були призначені для втечі до нього людей з дрогобицького староства і прилеглих околиць [3, с. 31]. Це означало, що навіть у планах польське військо серйозно не збиралось обороняти українські землі аж до Львова.

Після успішних наїздів 1618 р. татари на якийсь час заспокоїлись. Протягом 1619 р. зафіксовано лише один невеликий наїзд у вересні десь під Умань, але він був успішно відбитий, а до полону потрапив знатний турок, про звільнення якого потім просив Іскандер-паша [3, с. 32]. Щоб заспокоїти турків, Жолкевський намагався приборкати козаків і в жовтні 1619 р. нав'язав їм Роставицьку угоду. З боку козацтва на неї погодився Сагайдачний, але за це його скинули з гетьманства і замінили на Якова Бородавку.

Однак це виявилось лише затишшям перед бурею. Молодий султан Осман II все більше прагнув війни з Польщею і його дратували будь-які порухи Польщі на міжнародній арені. А польський король надіслав військову допомогу Габсбургам, ворогам турків, а потім взяв під опіку молдавського господаря Граціані, якого султан зібрався замінити. В першій половині 1620 р. активувались козаки, здійснивши дві виправи на море. Польського посла, який прибув в Константинополь для укладення миру, зустріли вороже, так що він був змушений таємно тікати з Туреччини. Миру укладено не було.

У травні-червні 1620 р. король і гетьман неодноразово попереджали шляхту про підготовку татар до походу та можливість війни з турками. Під кінець липня татари дійсно вийшли з Криму [3, с. 33]. Гетьман закликав до війська всіх добровольців. Татари, хоч і знали про концентрацію польських сил, але це їх не зупинило. Кілька тисяч татар пройшли через Молдавію і напали на Поділля. Однак коли вони дізнались про наближення жовнірів, то відступили.

Станіслав Жолкевський постійно отримував від молдавського господаря Граціані тривожні звістки, що турки готуються до війни і хочуть його скинути як пропольського політика. Поступово стало зрозуміло, що султан поки що не збирається посилати на Польщу всі свої сили, але біля Молдавії збирається турецьке військо на чолі з Іскандер-пашею. З польського боку протягом літа відбувалась поступова концентрація підрозділів – жовнірів, добровольців і приватних підрозділів, а в серпні вони стояли понад Дністром біля Могильова.

Великий коронний гетьман Жолкевський був уже людиною похилого віку і проводив себе дуже невпевнено у справах оборони від турків і татар. Після татарських наїздів останніх років він втратив авторитет серед шляхти і тепер прагнув хоч би якимось реабілітувати себе в очах суспільства. Утримавши Граціані на

престолі, він сподівався встановити контроль над Молдавією. Це було важливо і само по собі, і перед лицем можливої війни проти Туреччини. Жолкевському здавалося, що він зібрав достатньо війська, хоч до нього не прибуло кілька великих підрозділів. Він навіть відмовився від допомоги козаків, хоч ті були готові йти до Константинополя. Польське військо було впевнене в легкій перемозі над противником [7, с. 139]. Король і сенатори дозволили Жолкевському діяти на власний розсуд, і він вирішив йти в Молдавію.

1 вересня 1620 р. Жолкевський рушив до Молдавії. До його війська входило п'ять полків загальною чисельністю понад 7 тис. чол., не рахуючи обслугу. Військо мало 16 гармат і гаківниці [7, с. 141]. 3 вересня військо вброд переправилось через Дністер нижче подільського Могильова. Сюди прийшла добра звістка, що на бік Польщі перейшли Хотин і кілька інших замків [7, с. 156]. В ці ж дні запорозькі козаки напали на Варну і дрібніші турецькі міста, зробивши цим добру диверсію в тилу ворога.

Граціані вирушив назустріч полякам, роблячи спочатку вигляд, що йде проти них, але потім заарештував турецьких посланців. Його ж люди побили в Ясах турків – за непевними свідченнями – до 2 тис. чол. Звільнили і турецьких бранців. Для Граціані це був розрив стосунків з османами. Однак у господаря здали нерви, і він втік до Чернівців. Очевидно, він знав, що не зможе виконати своєї обіцянки зібрати проти татар 15–25-тисячне військо і те, що молдаване навряд чи його підтримають. Зрештою Граціані привів до Жолкевського лише 600 молдаван і сербів. У польський табір на р. Кайнари прибув на допомогу і полк магната Януша Тишкевича чисельністю 600 чол.

8 вересня відбулась нарада, на якій Граціані пропонував йти на турків до Тягині (Бендер), де стояв Іскандер-паша, потім зайняти Килію і Білгород і зробити це якнайшвидше, поки не надійшла кримська орда. Подібну ідею висловлював ще напередодні походу і польський король, однак вона не подобалась Жолкевському, і він прийняв рішення посадити Граціані в Ясах, а своє військо поставити на Цецорі [7, с. 161]. Граціані мав зібрати молдавські війська, і Жолкевський також сподівався на долучення до них волоського господаря. В такій ситуації Жолкевський міг робити вигляд, що лише допомагає молдаванам, а не воює сам. Однак своїм рішенням Жолкевський втрачав ініціативу і давав противнику можливість для збору сил.

9 вересня польське військо продовжило рух на південь і 12 вересня стало понад Прутом біля села Цецора. Ставши тут, Жолкевський перекривав дорогу з Туреччини до столиці Молдавії міста Яси, яке стояло неподалік, за 18 км. На цьому місці також збереглися залишки укріплень, споруджених ще у 1595 р. канцлером Яном Замойський, коли він з молодим тоді Жолкевським теж ходив у Молдавію. І взагалі, своїми діями Жолкевський намагався повторити вдалий військово-політичний маневр свого покровителя, який мав успіх 25 років тому.

Табір був зручним для оборони. З трьох боків він був прикритий річкою Прут, а з четвертого стояв старий вал завдовжки близько 2 км, який опирався на береги річки. Вал мав висоту до двох метрів, ворота і башти. Його площа становила 150–160 га, що було достатньо для обозу та випасу коней і худоби.

В таборі біля Цецори польське військо простояло бездіяльним аж до 17 вересня. Основним заняттям жовнірів у дні перебування в Молдавії був грабунок місцевого населення. У молдаван забирали насамперед їхнє головне багатство – худобу. Граціані виступав проти грабунків, однак гетьман нічого не міг з цим удіяти. Уже в цій ситуації було ясно, що його влада досить обмежена. Єдине, що він зміг зробити, щоб підтримати дисципліну, – ще понад Дністром прогнав з табору частину жінок легкої поведінки.

Грабунок жовнірів мали особливо негативне значення з огляду на політичну ситуацію в Молдавії. Граціані й раніше не користувався особливою популярністю в країні, і тепер його і Жолкевського спроби привернути на свій бік молдаван не мали успіху. Молдавські бояри воліли захищати своє майно [7, с. 168], а пасивність Жолкевського дала можливість туркам повернути під контроль значну частину Молдавії. Граціані навіть не наважився піти на столицю. Водночас, в таборі Жолкевського панувала дивна впевненість, що вони є переможцями. Жолкевський думав, що контролює Молдавію і навіть збирався повертатись додому, щоб встигнути на сейм до Варшави.

Іскандер-паша отримав час, щоб зібрати сили. Він мав під Тягинню лише близько тисячі турків, а потім до нього прибули татари Кантемира і кримського калги-султана та турецькі підрозділи з Кафи та Румелії. 15 вересня Іскандер-паша рушив до Цецори. Тепер стратегічна помилка Жолкевського, який віддав ініціативу противнику, стала очевидною. До нього в табір прибуло підкріплення на чолі зі Стефаном Хмелецьким і тисяча

молдаван. Однак ніяких заходів до зустрічі з противником не робилося. Не була налагоджена навіть елементарна розвідка і тому поява противника стала цілковитою несподіванкою.

На 17 вересня у війську Жолкевського налічувалось понад 10 тис. чол., з них – 2500 гусарів, 2600 легкої кінноти, 200 рейтарів, 3000 піхоти, а також трохи лісовчиків, татар і тисяча молдаван [7, с. 169]. Як на ті часи, військо було досить значним, якщо брати до уваги, що в ньому було також кілька тисяч челяді – обслуги табору, магнатів і шляхти. Як свідчили всі війни Польщі, вони нерідко брали активну участь у бойових діях, насамперед, у обороні таборів. З іншого боку, військо Іскандер-паші складало близько 10–13 тис. чол., серед яких до 2 тис. турків, а решта – татари [7, с. 178–179].

Уже 17 вересня вислані наперед ногайські татари напали на польську челядь, яка була поза табором, і взяли в полон близько тисячі чоловік [7, с. 180]. 18 вересня підійшло основне військо Іскандер-паші і тоді ж відбувся перший бій. З боку турків це була розвідка боєм. Поляки легко відбилися, що дало їм упевненість у власній перевазі. Тому Жолкевський вирішив дати битву наступного дня.

Зранку 19 вересня польське військо вийшло з табору. Жолкевський вишикував для атаки всі свої сили. Наступ мав відбуватись широкою колоною. Посередині рухалась важка кіннота (гусари), а з боків їх прикривали два рухомі табори, кожен з яких мав кілька рядів возів з піхотою. Разом все військо було схожим на витягнутий вперед до противника прямокутник розміром 1200 на 1000 м. Жолкевський залишив за собою загальне командування, віддавши правий фланг під команду Станіслава Конецького, а лівий – князя Самійла Корецького. В обозі за земляним валом залишили 1 тис. чол. Битва виявила основні недоліки такого строю. Перший – кавалерія була стиснута між возів і не мала простору для маневру. Другий – загоны прикриття не могли повноцінно виконати поставлені завдання, бо у разі наступу війська не могли контролювати відведених їм простір. І третій – гетьман не мав ніякого резерву для можливих несподіванок. Це і призвело до фатальних наслідків.

Зі свого боку, Іскандер-паша розраховував насамперед на рухливість татар. Він став по центру з турецькою піхотою, а татар поставив на флангах. Коли поляки вийшли з укріплень, турки і татари дали зустрічний бій. Польське військо змогло їх відтіснити, вишикуватись і рушити вперед. Однак не встигло

польське військо відійти від укріплених валів навіть на кілометр, татари Девлет-Гірея почали тиснути на фланги. Прикриття правого рухомого табору виявилось небоєздатним і відразу розбіглося. Тому татари отримали можливість зайти в тил правому табору і всьому війську.

Татари вийшли в тил правого крила війська, зім'яли гусарів, яким не вистачало простору для маневру. Після загибелі кількох хоругв в особистому полку Жолкевського гусари кинулись тікати. Вистояло лише ліве крило війська під командуванням Корецького. Воно відбило всі атаки й організовано відступило до обозу. Боездатність цього полку пояснювалась тим, що воно складалось з українського прикордонного люду, звичного до боротьби проти татар. Однак правий табір-прикриття відступити не встиг і був оточений. Угорська піхота і вибранці добре тримали стрій, успішно боронились і намагались пробитись назад, але безуспішно.

Жолкевський і його командири умовляли гусар, які втекли до обозу, рушити на допомогу піхоті, але безуспішно. Тому після п'яти годин безперервного бою татарам вдалося знищити правий табір. З нього змогло вирватися лише кілька десятків чоловік. Останні загинули або потрапили в полон.

Надвечір битва закінчилась поразкою польського війська. Поляки втратили поле бою, понад тисячу чоловік загиблими і полоненими, а разом з пораненими і втікачами-молдаванами – до 3 тис. До цього призвели як недоліки початкового задуму, так і пасивна поведінка Жолкевського, про якого немає жодної згадки, що він робив на полі бою. З боку Іскандера загинуло і було поранено до тисячі чоловік, хоча ці цифри неможливо підрахувати [7, с. 183–195].

Ці втрати не були катастрофічними, і кампанію можна було продовжувати, адже сили противника залишалися співмірними. Однак моральний стан польського війська різко погіршився. Недовіра і неповага до Жолкевського зростали. Відбірна частина війська – шляхтичі-гусари – зневірилися в перемозі і просто боялись противника. Бажання воювати далі вони не мали.

20 вересня військо простояло в обозі. Зважаючи на такі настрої, Жолкевський вирішив відступати. Коли звістка про це поширилась у війську, раптом розпочалась паніка. Граціані раптом кинувся тікати через Прут, за ним – кілька магнатів (Калиновський, Тишкевич, Корецький, Потоцькі) і частина гусар. Вони вирішили покинути військо і самотужки тікати до Польщі.

Такі настрої підігривали чутки, що гетьмани (Жолкевський і Конецпольський) самі збираються таємно покинути військо і тікати. Цьому багато хто повірив. Пік втеч припав на північ, коли табір навіть не було кому обороняти. Крім того, лісовчики і челядь кинулись грабувати покинуте втікачами майно. Потім грабунки стали загальними. Постраждали навіть намети Жолкевського [7, с. 197].

Нічна паніка призвела до значних втрат серед втікачів. У швидких водах Прута втопилися Калиновський, Сенявський, Чарноцький і кілька сотень жовнірів. Інших били татари і молдавани, які чекали на протилежному березі. Вони вбили і Граціані та принесли його голову новому господарю Олександру Ілляшевичу, а той передав її Іскандер-паші.

Вздовж берега їздили ротмістри і умовляли людей повернутися. Ті почали вертатись. Жолкевський вийшов до жовнірів, заявив, що не збирався і не збирається тікати, і присягнув про це на Біблії. До ранку паніка припинилась, і хоругви стали на оборону валів. Під час паніки вночі з 20 на 21 вересня табір покинуло до 2 тис. жовнірів, а значить, залишилось від 5,5 до 6 тис. чол. Разом з тим сталося найгірше – цілковитий занепад бойового духу [7, с. 198].

Наступні три дні пішло на відновлення дисципліни. Іскандер-паша залякував противника, зокрема, перед очима у таборі посадив на палю одного з урядовців Граціані. 24 вересня відбулись переговори, але вони були потрібні обом сторонам для перегрупування сил. Військо Жолкевського тепер повністю підтримувало ідею, що треба пробиватись табором разом, оскільки вижити могли або всі, або ніхто.

Кілька днів тривала підготовка до походу. Формування табору доручили Самійлу Корецькому, адже український князь мав великий військовий досвід. Власне, за зразок слугували класичні "вагенбурги", відомі в Україні як козацькі табори, котрі довели свою ефективність у боротьбі з татарами.

Рухомий табір було сформовано наступним чином: вози поставили в шість колон по сто возів у кожній. На передніх возах поставили гармати і гаківниці. По боках йшла піхота з рушницями, а спішена кіннота йшла поміж возами. Вирішили також рухатись вночі, щоб уникнути татарських нападів, адже татарська кіннота не могла швидко рухатись у темряві [7, с. 202–206].

29 вересня увечері військо покинуло укріплення і рушило на північ. Розпочався останній етап цецорської кампанії. Три перші

ночі військо йшло майже без проблем. Зранку 2 жовтня надійшла турецька піхота. Татари почали палити траву, всю рослинність і села у напрямку руху, намагались не підпускати військо до води. Розпочався падіж коней, які не мали що їсти. Однак рух продовжувався, і табір зберігав добру організацію та дисципліну. Основний тягар сутичок з татарами припав на німецьку і польську піхоту, які відбивали всі атаки. Рятувала та обставина, що противник майже не мав вогнепальної зброї.

4 жовтня біля річки Реут Іскандер-паша дав бій польському війську, однак штурм відбили. Багато сил відбирали переправи через невеликі, але стрімкі річки. Загалом же з 29 вересня до 6 жовтня військо пройшло 165 км з середнім темпом руху 27 км. Зранку 6 жовтня воно перебувало вже за 15 км від Дністра і Могильова. Залишився один денний марш до кордонів Речі Посполитої. Незважаючи на втому, Жолкевський збирався продовжувати рух без зупинки. Однак серед шляхти панував інший настрій і довелось зупинитись на поганому, непристосованому до бою місці. Закінчився порох, і сил для останнього переходу вже не вистачало.

Наближення до Дністра несподівано знову призвело до дезорганізації і деморалізації війська. Частина жовнірів прагнула швидше втекти, шляхтичі вимагали знайти винних у грабунках в таборі та їх покарати. Жолкевський пообіцяв провести це розслідування після переправи через Дністер, про що відразу стало відомо всім. Така перспектива не радувала грабіжників, і психологічна напруга у війську вкрай загострилась.

З такими настроями увечері 6 жовтня військо рушило до кордону. Але невдовзі почалась паніка. Частина челяді і жовнірів кинулись забирати коней. Табір було розірвано, чим скористались татари Кантемира. Жолкевський прийняв рішення покинути вози і йти до кордону під прикриттям табуна коней. Це призвело до паніки і цілковитої ліквідації табору. Тепер кожен рятувався, як міг. Біля Жолкевського залишилось лише близько 300 чол. Він демонстративно зарубав свого коня, даючи цим знати, що залишиться разом з усіма до кінця. Через півтора кілометри руху на них напали татари. В бою частина людей загинула, а частина – втекла. Загинув і Жолкевський. Зранку турки знайшли його тіло за 5 км від Могильова з відрубаною рукою і раною на голові. Йому відрубали голову, яку надіслали до Константинополя, а тіло передали дружині [7, с. 217–218].

Врятувалося лише 1500 чол. кварцяного війська і приватних хоругв, 700 лісовчиків та частина челяді. Більшість з них залишилась без зброї та навіть одягу, знятого під час переправи через Дністер. Втрачений був весь обоз і всі коні. Серед командного складу втрати були надзвичайними. Великий коронний гетьман Станіслав Жолкевський і півтора десятки командирів загинули. Польний гетьман Станіслав Конецпольський, Самійло Корецький і кілька десятків представників магнатських родин, урядників, ротмістрів і поручників потрапили в полон [6, с. 97]. У неволю потрапили колишній козацький старший Самійло Кішка і молодий Богдан Хмельницький. З командного складу врятувалося лише шість чоловік. Якщо навіть рахувати разом з тими, хто втік раніше, то загинуло або потрапило в полон 70 % війська. Це означає, що польське військо зазнало катастрофічної поразки.

Загибель польського війська в Молдавії мала для Речі Посполитої важкі військові й політичні наслідки. Вона стала останнім кроком до втягнення Османської імперії у війну проти Речі Посполитої.

Похід в Молдавію був таємницею для шляхетської спільноти. Про це знали лише король і верхівка країни. Тому, коли в Польщі дізнались про поразку під Цецорою, це стало несподіванкою. Король вжив певних заходів для допомоги Жолкевському. Адже значна частина військових сил Польщі не була задіяна в молдавському поході.

Коли ж 15 жовтня стало відомо про загибель Жолкевського, це викликало жах і таку паніку, що почалися втечі навіть з Кракова. Після розгрому польського війська частина татар рушила через Дністер до Галича, де пограбувала навколишні села. У відповідь козаки зробили напад на околиці турецьких фортець Бендери і Білгород. Стало очевидним, що наступного року турки підуть війною на Річ Посполиту. З листопада зібрався польський сейм, який прийняв першочергові заходи з підготовки до війни [7, с. 235].

Таким чином, протягом кількох років турецько-польські стосунки поступово погіршувались. Османська імперія і Річ Посполита мали понад півторасторічний досвід мирного (або відносно мирного) співіснування, у тому сенсі, що ніколи не мали між собою відкритих військових конфліктів. Однак невдалий похід у Молдавію порушив вже давно нестійкий мир і поставив обидві країни на межу великої війни.

Література

1. Брехуненко В. Похід українських козаків під Кафу 1616 р. / В. Брехуненко // *Осягнення історії* : зб. праць на пошану професора М. Ковальського. – Острого-Нью-Йорк, 1999. – С. 166–174.
2. Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1996.
Т. 7. – 1996.
3. Horn M. Chronologia i zacieg najazdow tatarskich w latach 1600–1647 / M. Horn // *Studia i materialy do historii wojskowosci*. – 1964. – Т. 8. – Cz. 1.
4. Majewski R. Cecora. Rok 1620 / R. Majewski. – Warszawa, 1970.
5. Maskiewicz S. Pamiętniki Samuela i Bogusława Maskiewiczów / S. Maskiewicz. – Wrocław, 1961.
6. Podhorodecki L. Stanisław Koniecpolski (ok. 1592–1646) / L. Podhorodecki. – Warszawa, 1978.
7. Skorupa D. Stosunki polsko-tatarskie (1595–1623) / D. Skorupa. – Warszawa, 2004.
8. Spieralski Zd. Awantury moldawskie. Warszawa / Zd. Spieralski. – Warszawa, 1967.